

i doradcom rodzinnym, osobom zaangażowanym w poradnictwie małżeńsko-rodzinnym oraz małżonkom i rodzicom, którzy na co dzień spotykają się z poruszonymi w podręczniku problemami. Służyć on może także wszystkim osobom poszukującym prawdy o małżeństwie i rodzinie w Kościele oraz pragnącym włączyć się aktywnie w duszpasterstwo rodzin” (s. 22).

Marek Fiałkowski OFMConv, Lublin

Dariusz KUŹMINA, *Wazowie a Kościół w Rzeczypospolitej*, Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Wydział Historyczny Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2013, ss. 352 + ilustr.

Doktor hab. Dariusz Kuźmina po odbyciu studiów w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego i uzyskaniu w 1992 r. magisterium z zakresu historii nowożytnej na podstawie pracy zatytułowanej *Jan Kazimierz a Towarzystwo Jezusowe*, napisanej pod kierunkiem prof. Jana Dziegielewskiego, został zatrudniony w Instytucie Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych UW. Pod kierunkiem tegoż promotora w 1998 r. uzyskał stopień doktora na podstawie rozprawy *Katechizmy w Rzeczypospolitej XVI i na początku XVII wieku*. Siedem lat później, w 2005 r., na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego uzyskał stopień doktora habilitowanego na podstawie dorobku naukowo-dydaktycznego oraz rozprawy *Jakub Wujek. Pisarz, tłumacz i misjonarz*. W 1998 r. D. Kuźmina został zatrudniony na stanowisku adiunkta w Instytucie Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych UW, pełniąc w latach 2005-2008 funkcję zastępcy dyrektora IINiSB. W 2007 r. został zatrudniony na stanowisku profesora Uniwersytetu Warszawskiego, obejmując w następnym roku obowiązki dyrektora tegoż Instytutu.

Główny przedmiot jego zainteresowań i prac badawczych stanowi problematyka historii Rzeczypospolitej Obojga Narodów XVI i XVII w., osadzona w kontekście wybranych zagadnień historii Europy z podkreśleniem dziejów oraz roli Kościoła katolickiego. Dużo uwagi i miejsca poświęca on również badaniom z dziedziny bibliologii i informatologii oraz ochronie dziedzictwa narodowego Polonii poza granicami Polski, zwłaszcza we Francji.

Monografia Dariusza Kuźminy, przedstawiona w postępowaniu dotyczącym nadania tytułu profesora nauk humanistycznych, stanowi rezultat wieloletniej pracy badawczej prowadzonej w Instytucie Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Aczkolwiek studia poświęcone rozmaitym aspektom losów i dokonań Rzeczypo-

spolitej w okresie Wazów są w Polsce dość intensywne, rzadziej podejmuje się w nich zagadnienia dotyczące prowadzonej w tym okresie polityki wyznaniowej oraz miejsca i roli Kościoła katolickiego. Przesądziły o tym zapewne dwa czynniki. Po pierwsze, złożona sytuacja polityczna i religijna czasu reformacji i kontrreformacji, wokół której wciąż nie brakuje nabrzmiałych silnymi emocjami debat konfesyjnych. Po drugie, trwający prawie pół wieku okres PRL i odgórnie prowadzonej polityki historycznej nie sprzyjał rzetelnym badaniom miejsca i roli Kościoła. Na tym tle jest wymowne, że autor monografii odbył studia i rozpoczął pracę naukową w nowych warunkach społeczno-politycznych.

Synteza dotycząca wzajemnych relacji między Wazami a Kościołem katolickim, uwzględniając dotychczasowy dorobek w tej dziedzinie, stawia sobie za cel pogłębienie wybranych zagadnień, wśród nich zwłaszcza kwestii wychowania młodych przedstawicieli rodziny królewskiej przez zakonników z Towarzystwa Jezusowego. Autor jest znakomicie przygotowany do tego rodzaju kwereńdy, ma bowiem w swoim dorobku liczne opracowania poświęcone początkom i kierunkom działalności jezuitów na terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Interesuje go zwłaszcza sprawa kształtu i kreowania ówczesnej polityki wyznaniowej oraz określenia roli i wzajemnych relacji władców, duchowieństwa i szlachty.

Książkę otwiera *Przedmowa* (s. 7-15), na którą składa się *Wprowadzenie* (s. 7-13) oraz *Stan badań nad dynastią Wazów w Polsce* (s. 13-15). Konkluzję *Wprowadzenia* stanowi podkreślenie obustronnego oddziaływania Wazów i Kościoła, bo „żadna ze stron nie mogła się obyć bez korzystania z pomocy drugiej” (s. 13). Z kolei, przedstawiając stan badań, autor wylicza najważniejsze opracowania poświęcone panującej w Rzeczypospolitej przez 81 lat dynastii Wazów. Wszystkie monografie i przyczynki zostały napisane w języku polskim, co nasuwa pytanie, czy naprawdę nie istnieje obcojęzyczna literatura na te tematy. To samo pytanie odnosi się też do bibliografii zamieszczonej na końcu książki (s. 329-341).

Rozdział I nosi tytuł *Wazowie na tronie Rzeczypospolitej* (s. 17-54). Najpierw otrzymujemy przejrzystą i interesującą syntezę wiedzy na temat kolejnych władców z dynastii Wazów panującej w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1587-1668. Po omówieniu początków panowania Zygmunta III (1587-1632) omawia się model edukacji synów królewskich, o którym autor napisał, że „kształtował się od czasów Piastów i ugruntował za panowania Jagiellonów” (s. 21). O ile jednak w okresie panowania Piastów i Jagiellonów władanie odbywało się przez dziedziczenie, o tyle od pierwszej wolnej elekcji sytuacja uległa radykalnej zmianie. Autor kreśli sylwetkę Zygmunta III Wazy, ukazując najważniejsze etapy jego życia i podkreślając staranne wykształcenie, które otrzymał.

Następuje prezentacja osoby i panowania Władysława IV (1632-1648), w której, analogicznie jak w poprzedniej, podkreśla się najważniejsze elementy starannej edukacji przyszłego króla. Przedmiotem trzeciej prezentacji jest Jan II Kazimierz (1648-1668). W każdym przypadku wiadomości mają charakter syntetyczny, są dobrze uporządkowane i podane. Dalej następuje paragraf zatytułowany *Dwór*. Dowiadujemy się o wieloetnicznym i wielokulturowym otoczeniu władców, w którym – zwłaszcza w początkowym okresie – dominował udział Szwedów. W tym kontekście omawia się miejsce i rolę duchownych katolickich. Ten rozdział zamyka paragraf *Plany wobec państwa*, z którego dowiadujemy się o silnych tendencjach do ugruntowania i wzmocnienia roli katolicyzmu w Rzeczypospolitej. Autor monografii często i chętnie przytacza konkluzje i obserwacje zawarte we wcześniejszych opracowaniach tej problematyki.

Rozdział II został opatrzony tytułem *Osobowości Kościoła* (s. 55-130). Otwiera go paragraf *Kaznodzieje i kapelani*, poświęcony najbardziej wpływowym i zaufanym duchownym, którym władcy powierzali zadania specjalne oraz pracę w kancelariach i urzędach królewskich. Ta misja w szczególny sposób sprzyjała wzrostowi roli i znaczenia Towarzystwa Jezusowego (jezuici), powołanego w 1540 r., które szybko zyskało ogromne znaczenie w Rzeczypospolitej. Autor wylicza najważniejsze postaci, wśród których wiodącą rolę odegrał ks. Piotr Skarga. Czytamy, że „im dłużej panowali Wazowie, tym więcej w środowisku szlacheckim było absolwentów kolegiów jezuickich, w których uczono pięknie przemawiać” (s. 65). Paragraf drugi został zatytułowany *Biskupi*. Autor wyszczególnia i zwięźle przedstawia biskupów z okresu panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza. Znajdujemy tu wiele cennych i ciekawych informacji, na ogół trudno dostępnych albo zupełnie nieznanymi. Paragraf trzeci przedstawia dwunastu duchownych, którzy w okresie panowania Wazów sprawowali godność prymasowską. Będąc reprezentantami Kościoła i państwa, od ustanowienia wolnej elekcji zyskali w Rzeczypospolitej znaczenie absolutnie wyjątkowe. Są to: Stanisław Karnkowski (1581-1603), Jan Tarnowski (1603-1605), Bernard Maciejowski (1605-1608), Wojciech Baranowski (1608-1615), Wawrzyniec Gembicki (1616-1624), Henryk Firlej (1624-1626), Jan Wężyk (1627-1638), Jan Lipski (1638-1641), Maciej Łubiński (1641-1652), Andrzej Leszczyński (1653-1658), Wacław Leszczyński (1659-1666) i Mikołaj Prażmowski (1666-1673). Zwraca uwagę fakt, że niemal każdy z nich sprawował swój urząd stosunkowo krótko, tym większe znaczenie ma więc взгляд na to, czego udało się im dokonać. „Analiza działalności biskupów, a w szczególności prymasów, wykazuje, że duchowni ci byli przede wszystkim urzędnikami państwowymi, a dopiero na drugim miejscu, co sami podkreślali, duszpasterzami”

(s. 128). Pod koniec paragrafu pojawia się wzmianka o pięciu ówczesnych kardynałach i roli możnowładców.

Rozdział III nosi tytuł *Duchowni* (s. 131-189). Otwiera go paragraf poświęcony posłudze sakramentalnej sprawowanej w odniesieniu do członków dworu królewskiego. Chodzi przede wszystkim o okoliczności i sposób zawierania małżeństw, a także o posługę spowiedników. Paragraf drugi został zatytułowany *Misje*. Ma na względzie nie misje o charakterze duszpasterskim i ewangelizacyjnym, lecz dyplomatycznym i politycznym. Szczególną rolę odgrywali jezuiti, głównie dzięki znakomitemu przygotowaniu i znajomości języków obcych. Autor omawia najważniejsze wydarzenia z tej dziedziny za panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana II Kazimierza. Paragraf trzeci dotyczy roli duchowieństwa w przebiegu i skutkach wolnych elekcji. Ponieważ zdania historyków na ten temat są podzielone, D. Koźmina wyraża własny, niestereotypowy punkt widzenia. Osobny, bardzo interesujący, paragraf został poświęcony polityce nominacyjnej biskupów, przedstawionej w kluczu geograficznym. Rozdział zamyka paragraf *Wpływ na politykę Wazów*, w którym zawierają się istotne ustalenia i obserwacje na temat napięć między dworem, możnowładcami, szlachtą i Kościołem.

Polityka wyznaniowa – brzmi tytuł rozdziału IV (s. 191-249). Składają się nań trzy paragrafy omawiające problematykę polityki wyznaniowej prowadzonej przez trzech królów z dynastii Wazów. Autor przedstawia rozmaite meandry ich nastawienia i polityki wobec Kościoła realizowanej w czasach niemałego zamętu i trudnych wyzwania, którym na rozmaite sposoby starali się sprostać. Ta część naukowych dociekań D. Koźminy stanowi w pewnym sensie trzon jego monografii. Istotna jest uwaga: „Należy także pamiętać, iż stan duchowny jako integralna część stanu szlacheckiego miał poczucie obowiązku obrony praw całej społeczności bez odnoszenia się do kwestii wyznaniowych” (s. 193). Konkluzja brzmi: „Król i biskupi byli bardziej obserwatorami siły polskiej szlachty, niż kreowali własną politykę” (s. 248).

Ostatni rozdział nosi tytuł *Kościół a Wazowie* (s. 251-310). Paragraf pierwszy opisuje rolę zakonów męskich. Otwiera go zdanie: „W czasach panowania Wazów w Rzeczypospolitej przedstawiciele Towarzystwa Jezusowego byli najbliższymi dworów trzech królów elekcyjnych” (s. 251). Dalej autor uzasadnia i uszczegóławia tę informację, ukazując zarazem kontrowersje i napięcia, które towarzyszyły działalności jezuitów. Ciekawe obserwacje dotyczą religijnej i politycznej roli Jasnej Góry, która od początku XVII w. stała się celem coraz liczniejszych pielgrzymek. Paragraf drugi omawia zakony żeńskie. Znowu kluczem do całości jest pierwsze zdanie: „Żeńskie wspólnoty zakonne w Rzeczypospolitej pod względem pochodzenia społecznego swoich członkiń były całkowitą odwrotno-

ścią męskich stowarzyszeń zakonnych” (s. 268). W granicach państwa Wazów funkcjonowało dwanaście żeńskich zakonów klauzurowych, które skutecznie oddziaływały na otoczenie. Paragraf trzeci nosi tytuł *Dobra Kościoła*. Zawiera omówienie ówczesnego stanu dóbr materialnych, zarówno w postaci gruntów i pieniędzy, jak też prebend, pozyskiwanych ze stałych dochodów z opactw, i innych beneficjów. Na paragraf czwarty składa się zwięzła prezentacja stanu kultury i nauki. Dominuje przedstawienie starań jezuitów o utworzenie w Krakowie Akademii, a także kolegiów jezuitów w innych miastach. Ściśle z tym łączy się problematyka paragrafu piątego, którego temat stanowią biblioteki i dedykacje. Jest to temat o tyle istotny, że książka, „nie tylko religijna, od końca XVI w. stała się powszechnym medium, dlatego znalazła miejsce w polityce władców z dynastii Wazów” (s. 285). Przełomowe znaczenie dla kultury polskiej miało wydanie w 1599 r. Biblii w tłumaczeniu ks. Jakuba Wujka. Ostatni paragraf tego rozdziału nosi tytuł *Wazowie w strukturze hierarchicznej Kościoła*. Autor przedstawia i omawia sylwetki Jana Olbrachta, Karola Ferdynanda i Jana Kazimierza. Z jego prezentacji płynie wniosek o instrumentalnym traktowaniu struktur wspólnoty katolickiej, co tłumaczy się przede wszystkim wzajemnymi powiązaniem między władzą świecką i duchowną.

Zakończenie (s. 311-317) zbiera i podsumowuje najważniejsze rezultaty przeprowadzonych badań i ustaleń poczynionych przez autora.

Na końcu monografii umieszczono trzy aneksy, opracowane na podstawie publikacji autorstwa W. Jakubowskiego i M. Solarczyka. Pierwszy (s. 319-324) przedstawia podział administracyjny diecezji katolickich w Rzeczypospolitej XVII w., drugi (s. 325-326) organizację diecezjalną obrządków wschodnich od unii brzeskiej 1596 r., a trzeci (s. 327) wyszczególnia diecezje katolickie poza granicami Rzeczypospolitej w czasach panowania dynastii Wazów.

Bibliografia (s. 329-341), podzielona na dwie części, a mianowicie źródła drukowane i opracowania, obejmuje publikacje napisane wyłącznie w języku polskim. Książkę zamyka indeks nazwisk (s. 343-352) oraz reprodukcje portretów trzech władców z dynastii Wazów oraz pięciu innych prominentnych postaci z tego okresu.

Monografia D. Kuźminy łączy dwa godne uznania walory. Jest to praca naukowa, przedstawiająca najważniejsze rezultaty badań i ustaleń odnośnie do relacji Wazów z Kościołem katolickim. Jej napisanie wymagało wszechstronnej kwerendy, zarówno źródłowej, jak też uwzględniającej najnowszy stan wiedzy odzwierciedlony w publikacjach znawców historii Rzeczypospolitej zapanowania Wazów. Drugi walor to przystępny i jasny język oraz odpowiednia szata graficzna, co sprawia, że książka jest przeznaczona nie tylko dla specjalistów, lecz dla wszystkich zainteresowanych rzetelną i pogłębioną wiedzą historyczną. To

RECENZJE

ważne i potrzebne w obecnym czasie, gdy historia jest wypychana ze świadomości Polaków i poddawana nowym obróbkom odgórnie forsowanej politycznej poprawności. Sedno dociekań autora skupia się na roli i konsekwencjach działalności Towarzystwa Jezusowego sprowadzonego do Rzeczypospolitej w 1564 r. przez kard. Hozjusza. Jego bujny rozkwit i wpływy, do jakich doszedł w okresie panowania Wazów, są wyjątkowym fenomenem. Dają wiele do myślenia, tym bardziej że nie zabrakło również wpływowych i przebiegłych przeciwników, którzy deprecjonowali i utrudniali poczynania jezuitów, dążąc do pozyskania królów dla swoich racji i planów. Wymowne są też próby oddziaływania Rzeczypospolitej i Kościoła katolickiego na Wschód, aż po Moskwę.

Autor z respektem potraktował istniejący dorobek naukowy, również ten wypracowany w przedwojennej Rzeczypospolitej. Najwięcej naukowych opracowań i przyczynków cytowanych w monografii pochodzi jednak z ostatnich dekad. W tym miejscu nasuwa się pytanie: Czy, badając okres panowania Wazów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, nie należałoby rozszerzyć kwerendy naukowej poza źródła dostępne na aktualnym terytorium Polski oraz czy nie należałoby sięgnąć także po monografie i przyczynki napisane w innych językach? Może się przecież okazać, że w bibliotekach przechowujących świadectwa dawnej archidiecezji kijowskiej, połockiej, smoleńskiej czy innych, a także warmińskiej czy wrocławskiej, znajdują się materiały naświetlające te same sprawy od innej strony. Sądzę, że w monografii D. Kuźminy powinna się znaleźć przynajmniej wyraźna wzmianka na ten temat, ukazująca możliwości, kierunki i perspektywy dalszych badań.

Monografia rzeczowo i solidnie przedstawia wzajemne relacje trzech władców z rodu Wazów i ich dworu z Kościołem katolickim, ukazując zwłaszcza rolę jezuitów. Stanowi bardzo ważny wkład w poznanie dziejów Kościoła w dobie kontrreformacji, a także w przybliżenie i ukazanie rozmaitych mechanizmów koegzystencji odbywającej się na styku religii i polityki. Aczkolwiek na temat panowania Wazów w historiografii polskiej napisano niemało, otrzymujemy cenne, bo pogłębione i świadomie profilowane studium prowadzonej wtedy polityki wyznaniowej, pomocne do naświetlenia wielu późniejszych, a nawet współczesnych wydarzeń.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa